

Beteckning: Rel D ht 2005:5



Institutionen för humaniora och samhällsvetenskap

Den samiska björnceremonin
Analys av några dithörande myter och riter

Magnus Eriksson
December 2005

D-uppsats, 10 poäng
Religionsvetenskap

Religionsvetenskap D
Handledare: Olof Sundqvist

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	2
1 Inledning.....	3
1.1 Syften/Frågeställningar	3
1.2 Metod/Avgränsning.....	4
1.3 Disposition	5
2 Myt/ritteori	6
2.1 Mytbegrepp	6
2.2 Funktionalistiska mytteorier.....	6
2.3 Ritteori.....	7
2.4 Religionsfenomenologiska synsätt.....	7
2.5 Funktionalism.....	8
2.6 Positionering.....	9
3 De viktigaste källorna till björnceremonin och den samiska religionen - en översikt. ...	10
3.1 Samuele Rheen ”En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, smapt i många stycken grofwe wildfarellsser” (1671)	10
3.2 Johannes Schefferus ”Lapponia” (1673) (svensk översättning ”Lappland” Stockholm 1956).....	10
3.3 Pehr Fjellström ”Kort berättelse om lapparnas björna fänge, samt deras der wid brukade Widskeppelser” (1755)	11
4 Forskningshistorisk översikt	13
4.1 Carl Martin Edsman ”Jägaren och makterna - Samiska och Finska björnceremonier” (1994)	13
4.2 Håkan Rydving ”The end of drum-time- religious change among the Lule Saami, 1670s-1740s” (1993)	13
4.3 Louise Bäckman och Åke Hultkrantz (Red) ”Saami pre-christian religion- Studies on the oldest traces of religion among the saamis” (1985).....	14
4.4 Avslutning	14
4.5 Min position gentemot tidigare forskning.....	15
5 Björnen i samisk myt.....	16
6 Jakten på björn	18
6.1 Rheen.....	18
6.2 Fjellström	18
7 Den samiska björnceremonin	20
7.1 Rheens beskrivning	20
7.2 Fjellströms beskrivning	21
8 Samiska könsroller	24
9 Kvinnans roll i björnceremonin.....	26
10 Kan mytteori ge oss nya perspektiv på myterna som omgav björnen?.....	27
11 Kan ritteorier ge nya perspektiv på björnceremonin som tidigare inte varit synliga i källorna?	29
11.1 Riter.....	29
11.2 Analys.....	29
11.3 Avslutning	32
12 Sammanfattning	34
13 Litteratur.....	35
14 Första och andrahandskällor.....	36

1 Inledning

När jag under hösten/vintern 04-05 skrev min C-uppsats så hade mitt val fallit på att skriva om den samiska björnceremonin. Anledningen till detta var att jag är jägare och ville få en icke mediabaserad syn på rovdjuren. Jag ville inte bli utsatt för de väldigt onyanserade bilder som media skildrar. När jag under arbetets gång började inse att det kanske var mitt jaktintresse som drev mig blev jag lite orolig för hur ett arbete som handlar så mycket om rovdjursjakt skulle tolkas av dem som läste det.

Nu är det ett tag sen jag fick min C-uppsats examinerad men jag är fortfarande kvar i samma gamla upptrampade spår. Jag har återigen valt att skriva om samernas björnceremoni. Anledningen till att jag klamrar mig fast vid ämnet är att jag känner att det inte är tillräckligt utforskat och att det bara är skrapat på ytan. I C-uppsatsen beskriver jag mestadels hur myterna som omgav björnen såg ut, hur man jagade den och hur själva björnceremonin gick till. De här bitarna kommer vara med den här gången också. Den stora besvikelsen med C-uppsatsen var att den inte svarade på frågan varför.

Det är precis detta jag ska lägga mer fokus på den här gången. Därför kommer den här uppsatsen innehålla fler teoretiska avsnitt som t.ex. ett om ritteori, mytteori och ett om kvinnans roll i ceremonin. Just det sist nämnda var något som jag höjde lite på ögonbrynen åt senast jag skrev om ämnet. Jag ska därför försöka att ta reda på mer om just detta.

1.1 Syften/Frågeställningar

Syftet med att undersöka björnceremonin var från början att ge ett nytt perspektiv på rovdjuren. Nu är syftet som jag nämner ovan att förklara varför samerna ägnade sig åt björnceremonin. Hur kan man förklara de riter som björnceremonin innefattar? Jag vill helt enkelt tränga djupare ner i de teoretiska förklaringar som omger riter och titta om dessa går att använda när man ser på just den samiska ceremonin. Jag ska med hjälp av teorierna försöka finna nya svar i det material som många forskare studerat före mig. Jag vill även försöka göra samma sak med de myter som omger björnen i samisk tradition. Jag kommer även att ge en bättre bild av hur själva jakten och ceremonin gick till. I detta kommer jag att lyfta några ämnen som jag tycker kan vara intressanta att analysera. T.ex. kvinnans roll i ceremonin. Jag har valt att ställa upp mina frågor i punktform. Självklart kan det vara så att det finns andra frågor som borde ha varit med men det här är de stora frågorna som jag valt ut.

- Hur och varför jagade samerna björn?
- Hur och varför helgade samerna björnen?
- Vilken roll spelade kvinnan i helgandet av björnen och hur kan den förklaras?
- Kan myt- och ritteorier hjälpa oss att se nya saker som tidigare forskare inte sett i björnceremonin?

1.2 Metod/Avgränsning

Min metod i uppsatsarbetet har varit litteraturstudier och textanalys. Det finns en del material skrivet i det ämne som jag fördjupat mig i. Det rör sig då främst om översikter hur själva ceremonin gick till. Det finns olika typer av översikter och jag kommer att nämna mer om detta i forskningsöversikten. Jag fick redan under min C-uppsats känslan att forskare inte försökt göra någon djupare analys av björnceremonin eller delar av den. Undantaget är kanske Carl Martin Edsmans bok ”Jägaren och Makterna”.

Avgränsningen av litteratur har tack vare sin myckenhet varit svår, men behaglig. Jag har försökt att hålla mig till litteratur som är religionshistoriskt eller antropologiskt inriktad. Det förekommer även en del arkeologisk litteratur. Det som är spännande med litteraturen är att den sträcker sig över en lång tidsperiod. Från Schefferus och sent 1600-tal till Mebius och tidigt 2000-tal via en lång rad författare.

När det gäller källavgränsningen råder det helt andra förhållanden. Jag har valt att fokusera på det svenska källmaterial som finns. Nu är ju inte samerna en specifik svensk angelägenhet och det finns således också källmaterial på både norska och finska. Avgränsningen av källorna har också begränsats av tillgängligheten och tidsramen. Schefferus bok¹ innebär lite problem då jag vill betrakta vissa delar av den som litteratur. Han har nämligen lånat mycket från Rheen. Andra av Schefferus kapitel kan däremot tolkas som källor. Litteratur som Edsman blir då viktig eftersom de innehåller långa stycken som är hämtade från svåråtkomliga källor. Jag är medveten om att avsaknaden av några av dessa källor kan ge ett ovetenskapligt intryck. Därför har jag valt att använda mig av mycket andrahandskällor och litteratur. Detta var den enda metod som framstod som en vettig lösning när många av källorna var mycket svåra att komma åt. Som jag tidigare nämnt så har resten av den avgränsningsprocess vad det gäller källorna skött sig mer eller mindre själv.

¹ Lappland (1956).

1.3 Disposition

Jag ska nu ge en kort översikt vad den här uppsatsen handlar om. Efter de inledande kapitlen som behandlar frågeställning, syfte och metod har jag valt att börja med ett kapitel som tar upp den teoretiska bakgrund som mina analyser bygger på. Där ingår rubriker som ritteori och mytteori.

Jag har valt att först ge en översikt av det källmaterial som jag använt. Efter detta följer ett kapitel som ska ge läsaren en uppfattning om vad som varit tidigare forskares fokus. Jag börjar sen med att beskriva vilka myter som omgav björnen för att läsaren ska få en uppfattning om björnens ställning. Jakten på björnen är det som jag skriver om sedan. Denna jakt som kunde se lite olika ut men som styrdes av de myter som omgav björnen. Efter jakten följer sedan naturligt de beskrivningar av björnceremonin som finns i källmaterialet. Jag ger också kvinnans roll i ceremonin en egen rubrik för att visa på de könsmönster som bröts under vissa delar av ceremonin.

Jag kommer sedan till den analytiska delen av uppsatsen. Där försöker jag sammanföra de teoretiska resonemang som fanns i början av uppsatsen med de praktiska skildringar som finns i källorna. Här finns också mina slutsatser.

2 Myt/ritteori

Jag ska nu ge en bakgrund till det kommande kapitlet där jag tar upp lite om grundläggande myt/ritteori. För att göra detta mer förståeligt ger jag en teoretisk bakgrund där man kan se olika definitioner av myter/riter och hur dessa används. Syftet med kapitlet är att visa vilka teoretiska perspektiv jag sedan ska använda mig av vid analysen av myterna/riterna. Att analysera myterna/riterna i björnceremonin ur ett myt/ritteoretiskt perspektiv är inte tidigare gjort och därför vill jag ta upp teorierna redan här. Hela syftet med den teoretiska genomgången kan sammanfattas med att det kommer att lyfta fram aspekter i källmaterialet som tidigare varit fördolda för andra forskare.

För inte så länge sen var myten något lätt definierat för religionshistoriker. Myten uppfattades som de heliga ord som åtföljde den heliga handlingen (riten).² Det fanns andra vetenskapliga grenar som behandlade myter (antropologi och litteraturvetenskap). Religionshistorikerna hade dock en tendens att avvisa alla teorier som kom från andra forskningsgrenar.³

2.1 Mytbegrepp

Som jag tidigare nämnt så uppfattades myten i den traditionella religionshistoriska diskursen som ritens naturliga komplement eller det heliga ord som följer den heliga handlingen. Det här är ett typiskt exempel på en snäv definition av en myt. I dagens samhälle uppfattas oftast myten som något osant. Detta kan även spåras i religionens fält då de flesta mytteorier är religionskritiska.⁴

2.2 Funktionalistiska mytteorier

Som jag tidigare nämnt så var de psykologiska teorierna svåra att acceptera för religionsvetarna. Framförallt är Sigmund Freuds teori som säger att myterna är kollektiva drömmar med neurotiskt innehåll som återspeglar det undermedvetna. Carl Gustav Jung såg myterna som positiva och kreativa. Myterna var arketyper som uppstår i det kollektivt undermedvetna och utgör basen i människans psyke. Trots att dessa två teorier påminner om varandra så fick den som Jung definierar en större roll för religionshistoriker.⁵

² Myter och Mytteorier, Rydving sid 11.

³ Ibid, sid 11-14.

⁴ Ibid, sid 15.

⁵ Myter och Mytteorier, Rydving sid 15.

Antropologiska diskussioner av begreppet myt har blivit mer intressanta för religionshistoriker. Detta gäller främst äldre teorier som den definition Bronislaw Malinowski formulerat. Den gick ut på att myter var berättelser som uppfattas som heliga och uttrycks i riter, moral och social organisation. Myten blir på detta sätt inte bara en modell för riten utan för det profana beteendet.⁶

Symbolismens sätt att definiera myt bär många likheter med det religionshistoriska. Här blir det återigen viktigt att se det nära sambandet mellan myt och rit. Symbolerna sägs vara det som länkar den mer diffusa myten med den praktiska riten. Symbolismen betonar mytens sakrala karaktär.⁷

Idag finns flera vidare definitioner av begreppet myt. Ett exempel på en sådan definition hittar vi hos Edmund Leach. Den innebär att myten är motsägelsefulla berättelser som de som tror på dem garanterar är sanna. Detta sätt att se på myter är förstås väldigt lätt att ta till sig i dagens sekulariserade samhälle. Den är dock kanske lite vid för att vara användbar i en analys.⁸

2.3 Ritteori

Under de senaste årtiondena har intresset för att studera riter ökat. Detta har inte bara skett inom religionsvetenskapen utan också inom t.ex. sociologi, etnologi och psykologi.⁹ I religionshistorisk forskning har man tidigare fokuserat på riternas funktion för sociala strukturer. Förut handlade det om ritens betydelse och funktion. Nu studeras riternas utförande i sin kontext.¹⁰

2.4 Religionsfenomenologiska synsätt

Inom Religionsfenomenologin har riter generellt sett spelat en ganska liten roll. Många framstående forskare inom detta område menar att riten enbart finns till för att gestalta myten. Detta ger riten en underordnad roll.¹¹

⁶ Myter och mytteorier, Rydving, sid 15-17.

⁷ Ibid sid 16.

⁸ Ibid, sid 17.

⁹ Riter och Ritteorier, Stausberg, sid 9.

¹⁰ Ibid, sid 9-10.

¹¹ Ritual perspectives and dimensions, sid 8-9.

Gerardus van der Leeuw menar att riten kan hänvisas till den yttre handlingens områden (den yttligare delen av människans liv.) Tron på myter hänvisar han till den inre handlingen och den får därför en större och viktigare roll i hans filosofi.¹²

En annan av 1900-talets mest inflytelserika ritteoretiker hette Emile Durkheim. Hans teori bygger mycket på att religionen kan ses som en odelbar helhet. Religionen är sammansatt av myter, dogmer, riter och ceremonier. Durkheim diskuterar hur man måste se religionens grundläggande fenomen. Dessa kan sorteras i två kategorier: trosformer och riter. Trosformer betyder åsikter medan riter betyder handlingssätt. William Robertson Smith var en forskare som studerade rekonstruktionen av oföränderliga historiska grundformer hos semiterna. Detta arbete ledde honom till tesen att riten har en för religionen grundläggande funktion.¹³ Det grundläggande i hans teori var att det rituella beteendet i de antika religionerna var viktigare än den betydelse de hade. Victor Turners ritteori fokuserades på övergångsriter. En övergångsrit är t.ex. ett barns steg in i vuxenvärlden (konfirmation). Denna teori framhävde riternas kreativitet och innebär ett genombrott för tankar om riternas stabiliserande faktorer för en samhällsstruktur.¹⁴ För att komma vidare ska jag nu beskriva några funktionalistiska ritteorier. Här finns intressanta vinklar som jag kommer att använda mig av i min analys.

2.5 Funktionalism

Alfred R Radcliff Brown var den forskare som förde Durkheims tankar vidare och mer in på funktionalismens spår. Han fokuserade på den sociala strukturen som skapare av religion. En annan teori inom funktionalismen stod Bronislaw Malinowski för. Han avfärdade alla teorier om att religion skulle vara en social konstruktion. Han menar att religion grundar sig på individens upplevelser. Han fokuserade på individens tänkandeprocess, flexibiliteten i mänskligt interagerande. Malinowski medgav att vissa riter hade en social funktion och det var att lätta ångesten. Religiösa riter menade Malinowski var de som inte hade denna sociala funktion. Utan var till för att möjliggöra kommunikationen mellan människa och gud.¹⁵ Roy Rappaport introducerade ett helt nytt sätt att se på riter. Det demonstrerade hur stammar på Nya Guinea med hjälp av riter reglerade balansen mellan människorna och de naturresurser som de hade omkring sig.

¹² Ibid, sid 14.

¹³ Ritual perspectives and dimensions, sid 14.

¹⁴ Riter och Ritteorier, Stausberg, sid 19.

Slaktandet av grisar omgavs därför av ett strikt rituellt regelverk. Rappaports förslag visar alltså att riten kan spela en speciell roll, då den hävdar att auktoriteten är rotad i det heliga, men även i traditionen.¹⁶

2.6 Positionering

Jag kommer i min analys att tyngdpunkten på de teorier som skapats inom den funktionalistiska skolan. Forskare som t.ex. Durkheim och Malinowski får därför naturligt större plats i analysen. Jag har valt detta perspektiv för att jag under studiernas tid själv har glidit in i en föreställning om att mycket av det som omger oss människor är skapat av den sociala strukturen.

¹⁵ Ibid, sid 28.

¹⁶ Ritual perspectives and dimensions, sid 29-31.

3 De viktigaste källorna till björnceremonin och den samiska religionen - en översikt.

För att göra den här delen av uppsatsen mer lättförståelig har jag valt att ta upp författarna och deras verk var för sig. Jag börjar med att beskriva de svenska källor som jag valt att använda mig av.

3.1 Samuele Rheen ”En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, smapt i många stycken grofwe wildfarellsser” (1671)

Denna texts syfte var att skildra lapparnas sedvänjor och bruk. Som man kan se på titeln så hade författaren inte en positiv grundsyn på den samiska religionen. Rheens text skildrar i första hand de förhållanden som rådde i Lule lappmark. Där han för övrigt var präst vid tiden för textens nedtecknande.

Rheen svarade också på sitt syfte, då han beskriver samernas seder och bruk. Han berör samernas religion och de riter som finns inom den. Han skildrar även de sociala förhållandena som råder i Lule lappmark.

Som några exempel på kapitelrubriker kan nämnas ”Om barnsens vpfostrande och vptuchtellse”. Detta kapitel bär en klar social prägel men som också berör det religiösa livet. Det skulle kunna sägas att Rheen först beskriver olika stadier i en sames liv i varje kapitel. Han beskriver samernas sociala och kulturella miljö, samt även religiösa ting som t.ex. nåjdrumman.

Källan är mycket intressant och ger en bra inblick och överblick över samernas religion och sociala liv. Jag har i huvudsak fokuserat på det kapitel som handlar om björnceremonin. Rheen beskriver där jakten på och ritualiserandet av björnen i punktform.

3.2 Johannes Schefferus ”Lapponia” (1673) (svensk översättning ”Lappland” Stockholm 1956)

Det här är en titel som till sitt innehåll påminner ganska mycket om Rheens text. Dock är Schefferus text mer omfattande. Den handlar om samernas miljö, sociala liv och religion. Några exempel på kapitel är ”Om lapplands klimat och natur”, ”Om lapplands språk” och ”Om sjukdom och begravning”.

Som man ser på originaltiteln så är textens originalspråk latin och den utgavs 1673 i Frankfurt. Den översattes snabbt till flera europeiska språk. Det skulle dock dröja ända fram till 1956 innan en svensk översättning kom till stånd.

Det speciella med detta verk är att författaren gör en sammanställning av äldre material och nära nog samtida källor. Som t.ex. Rheens text som nämnts här ovan. Detta ger texten en ytterligare dimension. Kanske blir den dock lite tveksam ur en källkritisk synpunkt. Trots att titeln är så pass gammal finns där ändå ett visst mått av källkritik. Även Schefferus har ett kapitel som handlar om samernas jakt och det är där jag lagt mitt huvudsakliga fokus. Han behandlar i det här kapitlet björnjakten och björnceremonin. Mycket av det han skriver är hämtat från Rheen. Schefferus förklarar Rheens text och lyfter även in några andra källor. Detta gör dock att just det här kapitlet kan tolkas som en förstahandskälla. Även andra kapitel där författaren lånar från Rheen bör mer kunna betraktas som litteratur. Det är viktigt att trycka på att det inte är rena avskrivningar på Rheens text men mycket är ändå hämtat därifrån.

Just det övergripande förhållningssättet och verkets omfattning ger ett gediget intryck. Med tanke på hur pass svårt det var att sprida texter på den här tiden så har författaren gjort ett gott arbete. Kanske kan detta även användas som en invändning mot "Lappland". Kanske fanns det källor som var tidigare men som inte vann samma anseende och därför blev åsidosatta. Boken ger en god överblick över samernas historia och hur de levde på 1670-talet.

3.3 Pehr Fjellström "Kort berättelse om lapparnas björna fånge, samt deras der wid brukade Widskeppelser" (1755)

Fjellström var missionerande präst och blev prästvigd 1719. under tiden för textens nedtecknande var han kyrkoherde i Lycksele. Här har vi som ni kan se en text som enbart handlar om jakten på och ritualiserandet av björnen. I det exemplar jag har använt finns både originaltexten och en översättning till ett modernare språk.

Fjellström reflekterar kring Schefferus text och menar att Schefferus iakttagelser inte stämmer överens med hans egna på alla punkter. Det fastställs då att man studerat två olika delar av Sverige och att det finns lokala avvikelser i ceremonin som omger björnen. Det kan ju även vara så att tolkningarna har fallit ut olika för att författarna hade olika förståelsesätt. Det troligaste är att lokala avvikelser förekom då detta även kan styrkas av arkeologiskt material. Detta material nämns i en bok av Louise Bäckman och Åke Hultkrantz. Det handlar om hur man kan se hur

björnens skelett behandlats olika beroende på vilken del av lappland man funnit dem. Detta faktum kan man även se om man studerar källorna kontra varandra.

Fjellströms text kompletterar de tidigare källorna bra och visar också på olikheter ur ett geografiskt perspektiv. Jag kommer senare att redovisa mer ingående för Bäckman och Hultkrantz bok.

4 Forskningshistorisk översikt

Jag kommer nu att skriva om den forskning som behandlar björnceremonin. I slutet av kapitlet ska jag positionera mig gentemot denna forskning och belysa vilka nya perspektiv jag ska införa på björnceremonin.

4.1 Carl Martin Edsman ”Jägaren och makterna - Samiska och Finska björnceremonier” (1994)

Vi inträder nu i modernare forskning och jag har valt att börja med Edsman. Dels för att han är väl insatt i ämnet och dels för att hans bok går att knyta till tidigare forskning. Edsman refererar både Rheen och Fjellström. Edsman tolkar källorna ur ett religionshistoriskt perspektiv vilket i sin tur leder till att många teoretiska poänger går förlorade. Han ger i boken en beskrivning av vilken ställning björnen har och har haft hos andra folk som levt vid polcirkeln. Edsman går även igenom de källor som finns över svenska och finska björnceremonier.

Syftet för Edsman är att få till stånd en sammanställning av det äldre material som finns. Hans primära syfte är alltså inte att analysera utan att ge en korrekt källbild. Det förekommer även analyserande delar men de är inte huvudmaterial. Denna bok ger mig en bättre övergripande bild av både de myter som omgav björnen men även hur själva björnceremonin gick till. Boken ger mig som intresserad av ämnet en bra akademisk förankring i mina studier av källorna.

4.2 Håkan Rydving ”The end of drum-time- religious change among the Lule Saami, 1670s-1740s” (1993)

Författaren avhandlar här den religiösa förändringen bland samerna i Lule lappmark under perioden 1670-1740. Undersökningen är en jämförande studie mellan teori och historiska källor. Vi får här en del teoretiska poänger dock ej de som jag vill belysa. Det är just förändringsprocessen som är det Rydving fokuserar på. Rydving går efter sitt inledande teori- och metodkapitel på bl.a. konfrontationen mellan kristendomen och den samiska religionen. Rydving visar också hur riten spelade en viktig roll när samerna kristnades. Man kan se hur vissa ritualer blir hybrider mellan kristendom och samisk religion. Det är precis denna förändrings process författaren vill visa i samtliga kapitel.

Kapitlen om riterna och könsrollerna är mest intressanta när man ser till vilket ämne jag har valt att skriva om. Kapitlet som handlar om riterna och deras förändringsprocesser behandlar bl.a.

hur namngivningsriten hos samerna sakta förändras till ett mer kristet utförande. Detta har ingen konkret betydelse för min uppsats men det sätter björnceremonin i ett perspektiv där man måste se till hur förändringar kan ha skett även där. Kapitlet som handlar om de samiska könsrollerna spelar en mer framträdande roll i min uppsats då jag finner det Rydving har skrivit mycket intressant. Rydving beskriver här precis det jag iakttog då jag skrev min C-uppsats. Nämligen att kvinnan får en för de samiska könsrollerna ovanlig betydelse. Detta sker kanske främst då kvinna i slutet på björnceremonin får använda mannens jaktvapen för att skjuta på björnskinnet. Detta görs för att bringa tur och sia om hur nästa björnjakt ska gå. Detta är ett sammandrag av det kapitel av Rydving som fått stor plats i min uppsats.

4.3 Louise Bäckman och Åke Hultkrantz (Red) "Saami pre-christian religion-Studies on the oldest traces of religion among the saamis" (1985)

I den här boken får vi en överblick över vad som kan studeras när det gäller samisk religion. Bokens bredd sträcker sig från arkeologi till religionshistoria. Författarna ger var för sig sina åsikter i sitt specialämne. Detta leder till en viss upphackning av sammanhanget men ger istället en bra bild över hur ämnen kan komplettera varandra.

Det som är mest intressant för min uppsats är det som jag nämnt tidigare. Nämligen de olika björngravar man funnit på olika platser i Sverige. Inger Zachrisson beskriver hur björngraven i Värjaren i Jämtland både ser ut och hur den återfunnits. Det intressanta med kapitlet i sig är att man här får se arkeologiska bevis på vissa delar av björnceremonin. Man får bl.a. reda på att björnens skelett begravdes med både brons- och mässingsföremål. Vilket också står i de källor som jag studerat. Man får även reda på att just den här björngraven är välbevarad och att kvarlevorna efter björnen är intakta. Detta ger en viss trovärdighet åt resonemanget kring mässingsföremålen i björnceremonin. Det finns även ett kapitel där björnceremonin avhandlas. Detta kapitel grundar sig dock på den tidigare forskningen och nämner inte något nytt.

4.4 Avslutning

Det finns förstås väldigt många fler verk som skulle kunna nämnas t.ex. Hans Mebius "Bissie - studier i samisk religionshistoria" (2003). Det är också vad man kan kalla för en forskningsöversikt. Mebius har ett kapitel som handlar om björnceremonin men det grundar sig mycket på de forskare som nämnts här. Samme författare har även skrivit "Värrö - studier i samernas förkristna offerriter" (1968). Denna bok handlar, precis som titeln berättar om, de

offerriter som samerna idkade. Det finns ett kapitel som handlar om jaktens gud och hur man offrade till denna.

4.5 Min position gentemot tidigare forskning

Som vi kan se så finns det en del skrivet om den samiska björnceremonin. Som jag nämnt i mitt syfte så vill jag försöka analysera en del av de myter och riter som omger björnen i samisk tradition. Jag vill dessutom lyfta fram kvinnans roll i ceremonin. Det senare har en del andra forskare också nämnt men jag vill skapa en djupare analys. Jag vill även analysera riterna och myterna ur ett mer teoretiskt perspektiv än förut. Tidigare forskning har varit fokuserad på att beskriva hur myterna och riterna sett ut. Jag vill med det här arbetet föra in olika teoretiska resonemang som svara på frågan varför.

5 Björnen i samisk myt

För att nu få en övergång mellan det teoretiska och det mer källbaserade ska jag nu beskriva två av de myter som föreligger det rituella handlandet kring björnen och jakten på den. Jag kommer att återge de två myterna så som de nämns i källor och litteratur. Vissa uttryck har ändrats till ett modernare språk. Texten finns i sin helhet i Fjellström (1755) sid. 13 ff. (Se även Edsman 1994, sid 82-83.)

Tre bröder hade en enda syster, hon hatades av sina bröder, så mycket att hon tvingades att fly ut i skogen. Hon finner ett björnidet och lägger sig där för att vila. Till samma ide kommer också en björn som efter närmare bekantskap tager system till sin hustru och avlar med henne en son. När björnen blir gammal och sonen växt upp, ska björnen ha sagt att han av ålder nu måste dö. Björnen vill därför gå ut på höstens första snö så att systemens tre bröder kan se hans spår och således ringa och döda honom. Björnens hustru försökte att tala sin make tillrätta, men detta gick ej, björnen gjorde som han sagt och blev också ringad av de tre bröderna. Björnen fick sin fru att fästa en mässingsring i hans panna detta för att han skulle kunna skiljas från andra björnar, så att han ej dödades av sin egen son. Sedan djup snö hade fallit bestämde sig de tre bröderna att följas åt för att döda björnen som de ringat. Då frågar björnen sin fru om alla tre bröderna hade varit lika elaka mot henne. På detta svarade hon att de två äldre hade varit svårare mot henne medan den yngste varit snällare. När bröderna kom till björnidet springer björnen ut och anfäller den äldsta av bröderna. Brodern såras ganska illa. Björnen går sedan tillbaka in i idet och när den näst äldste brodern närmar sig springer björnen ut och skadar denne bror på samma sätt som den äldre och återvänder åter till idet. Björnen befäller sin hustru att hålla sig om livet, han reser sig sedan på två ben och bär ut sin hustru, hon befäller då den yngste brodern att skjuta björnen och detta sker också. Björnens hustru sätter sig nu en bit ifrån den döda björnen. Hon orkar inte se på när björnen ska flås. Hon sneglar dock med ena ögat ibland. Det är härifrån som sedan att kvinnorna inte får se björnen annat än ur en mässingsring ska komma.

Sedan de tre bröderna nu fällt björnen och lagt köttet i en gryta, kommer sonen. För denna berättar de tre bröderna om den märkliga björnen med mässing i pannan som de skjutit. Sonen säger då att de har skjutit hans far som var bestyckad med just en sådan mässingsring. Sonen begär nu lika stor del i björnköttet som de tre bröderna. De tre bröderna vägrar att ge sonen någon lott och han hotar dem då med att väcka sin fader. Han tar ett spö och slår på skinnet efter björnen och säger: min far stå upp! Min far stå upp! När detta sker börjar det i kitteln där köttet

kokar koka så häftigt att det verkar som om björnen vill resa sig. Bröderna känner sig då tvungna att ge sonen lika stor lott som sig själva. Härifrån sägas riten komma att så snart man fällt en björn ska denna piskas med ris eller mjuka spön. Av ringen som björnen hade i pannan sägs alla mässingsföremål som förekommer i björnriter härstamma. När det gäller de brukade ceremonierna sägs björnen själv ha undervisat sin hustru i dessa. Hon har sen sagt till sina bröder att dessa riter var nödvändiga om de skulle kunna övervinna fler sådana grymma djur. Denna gamla tradition har lett till att lapparna har vidhållit dessa av björnen anbefallna seder, då de trott att de annars inte skulle kunna falla en björn utan björnen skulle vara dem övermäktiga och kanske skada dem.¹⁷

Det finns även en myt om varför björnen just sover på vintern. Denna går ut på att förklara detta underliga beteende och skapa förståelse. Denna myt är mycket kortare i källmaterialet vilket kanske beror på att den inte har en konkret betydelse för björnceremonin. Myten bygger på att jordens skapare vandrar runt i naturen. Han blir då trött och ber en del djur han möter bära honom men de vägrar. Dessa djur får vad man kan kalla för straff. Hästen får t.ex. straffet att hans tänder ska ruttna för hans mage blir mätt. Till sist möter han björnen och han går med på att bära skaparen men beklagar sig över att han springer så sakta. Detta spelar inte någon större roll och mannen sitter upp. När han så ridit sig nöjd på björnen belönas björnen för sitt slit genom att han får sova hela vintern.¹⁸

Dessa är de två myter som rör björnen som jag har valt ut. Anledningen till detta är att dessa myter är de två huvudmyterna som björnceremonin bygger på. Det finns självklart andra myter som rör björnen framför allt om man ser det globalt. För att göra undersökningen genomförbar har jag valt dessa som är så viktiga för samernas rituella handlande vid jakten på och helgandet av björnen.

¹⁷ Fjellström (1755), sid. 13 ff. (Se även Edsman 1994, sid 82-83).

¹⁸ Ibid, sid 214.

6 Jakten på björn

För att kunna närma sig björnceremonin så är det naturligt att börja med det som leder fram till själva ceremonin nämligen jakten på björnen. Jag ska här skildra hur några källor skildrat den. Jag kommer att ta upp källorna i tur och ordning. Jag vill redan nu säga att innehållet i källorna skiljer sig ganska markant. I Samuele Rheens text ”En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, sampt i många stycken grofwe wildfarellsser” förkommer inte så mycket material om själva jakten. I Pehr Fjellströms skildring ”Kort berättelse om lapparnas björna-fänge” är själva jakt momenten mer välbeskrivna. Jag beskriver först vad som står i Rheens text för att sedan beskriva Fjellströms.

6.1 Rheen

Om en björn hade blivit ringad¹⁹ och man hade funnit dess ide, så skickade man bud efter alla sina vänner och släktingar. Innan man begav sig ut i skogen spåddes jaktens framgång medhjälp av trumman.²⁰ När man kommer ut i skogen går man i en fastställd ordning. Främst i den ordningen går den som ringat björnen.²¹ Han som går i täten skall ha en käpp med en mässingsring på.²² Alla hade sin specifika uppgift under jakten och det var förbjudet att lägga sig i andras angelägenheter.²³ När man kommer fram till idet så samlas alla runt öppningen. Björnen väcks och man dödar den när den ska lämna idet.²⁴

Detta är det som står att läsa om hur samerna går till väga när de jagar björn i Rheens text. Jag vill nämna att jag moderniserat språket avsevärt men har försökt att inte göra avkall på innehållet.

6.2 Fjellström

När det gäller björnjakten kan den ske på både vintern, hösten och våren. Det vanligaste är dock att björnen ringas på hösten.²⁵ Höstringningen kan bara ske då snön faller så tidigt att björnen inte hunnit gå i ide.²⁶ Man väntar sen till snön ligger så djup att man är säker att björnen ligger

¹⁹ Ringa = Att göra en cirkelgående rörelse för att se om djurets spår går in eller ut ur cirkeln. Man krymper ringen vart efter för att kunna lokalisera vart djuret befinner sig.

²⁰ Rheen (1897), sid 43.

²¹ Ibid sid 43.

²² Ibid sid 43.

²³ Ibid sid 43.

²⁴ Ibid sid 44.

²⁵ Fjellström (1755), sid 5.

²⁶ Ibid sid 5.

i dvala.²⁷ När man har idet i sikte så angrips björnen ganska omgående. Man hugger en stör som man placerar tvärs över idets öppning. När björnen vaknar och springer in i stören börjar han bita och riva i den för att komma ut. Då passar jägarna på att skjuta eller slå ihjäl den. Detta görs ofta av en enda person.²⁸ Jägarna misslyckas ofta då björnen av någon anledning bytt viste under vintern. Man får då helt enkelt börja om med det krävande ringandet av björnen.²⁹ Björnjakt kan även ske vid andra tillfällen än det som just beskrivits. Det kan ske när björnen blivit väckt ur sin dvala av renhjordens oväsen och den person som vaktar flocken lyckas fälla eller lokalisera björnen. Det kan även ske när en same som åker mycket skidor hittar spår av björn t.ex. avskalad bark från träd. Då vet man att björnens ide inte är långt borta och man kan använda hundar till att hitta den.³⁰ Björnar blir också ofta fällda på våren då de nyss vaknat ur sin dvala. Detta beror på att snön fortfarande ligger djup. Är väderleken den rätta så att skaren bär en same på skidor men inte en björn är björnen ett lätt byte. Om skaren skulle bära både skidlöpare och björn använder jägaren sig av hundar. Hundarna kan då jaga björnen så länge att dennes fötter blir av med sitt skinn och tar sin tillflykt i ett träd. Björnen blir då ett lätt byte för jägaren.³¹

²⁷ Fjellström, (1755), sid 6.

²⁸ Ibid sid 6.

²⁹ Ibid sid 6-7.

³⁰ Ibid sid 8.

³¹ Ibid sid 8.

7 Den samiska björnceremonin

Jag ska nu beskriva hur det ceremoniella handlandet som tar vid när björnen är skjuten går till. Jag har valt att använda mig av samma tillvägagångssätt som när jag beskrev jakten på björn. Det ska nämnas att det finns fler källor som behandlar detta ämne, t.ex. "Lappland" av Johannes Schefferus. Han grundar dock hela sitt beskrivande av ceremonin på Rheens text.

7.1 Rheens beskrivning

Som jag nämner i kapitlet som handlar om samernas jakt på björnen, berättar Rheen om de vidskepelser som brukas då. Detta som nu beskrivs är det som följer efter björnens nedläggande.

När man dödat björnen kokar man den på samma plats om det är så att detta är möjligt. Annars för man björnen till den plats där man för tillfället har sina kåtor. Om detta sker dras björnen med en ren till lägerplatsen. Med den renen får sedan ingen kvinna åka på ett år. När man kommer till lägerplatsen kommer jägarnas hustrur dem till mötes. Medan detta sker så sjunger alla björnvisan.³² Efter mötet bjuder kvinnorna in sina män i sin kåta, men ingen man får gå in genom kåtans rätta ingång. Utan man river ett hål bak på kåtan och först genom hålet går den man som har ringat och dödat björnen. Han blir då besprutad med juicen från tuggad albark. Denna juice sprutas genom en mässings ring. Efter detta sätter man sig ner och äter av den bästa maten man har. Efter detta får ingen kvinna komma till sin man på tre dygn. När männen är ensamma i sina kåtor får de björnen. Efter att man flått kokas björnen och flottet skiljs från köttet. Alla kärl som flottet silas ned i måste vara bestyckade med mässing. Om endast en björn blivit dödad räcker det med ett beslag, men om flera björnar blivit dödade måste antalet beslag ökas.

Medan björnköttet kokas sitter alla runt elden i en speciell ordning så att ingen ska ta den andres plats. Först sitter den som ringade björnen efter honom sitter han som slog på trumman. Han ska även dela köttet och fett. Efter honom sitter den som först sköt björnen och på dennes vänstra sida sitter vattenbäraren och vedhuggaren.

³² "Här kommer nu män från Sveriges land, Tyskland, England och alla land som björnen dräpt har" Rheen (1897), sid 43 ff.

När allt kött och blod är kokat delar trumslagaren ut lika stora delar till alla. Även hustrurna får en del, men de får inte beträda kåtan under tillagningen. Inte får de heller kött från björnens bakdel utan endast av framdelen. Efter att allt köttet är uppätet krossas inte benen för att komma åt märgen utan begravs hela.

Sedan följer uppsättandet av björnskinnet på en stubbe. Då får alla kvinnor med förbundna ögon skjuta på skinnet. Den som först träffar erhåller de andras respekt, men det ska också vara ett omen för att hennes man är näst på tur att fälla en björn. Denna kvinna ska sedan brodera med tenn så många kors som antalet fällda björnar. Detta sätts sedan runt halsen på alla dem som deltog i jakten. Dessa kors ska hänga runt halsen till solens nedgång den tredje dagen.

Till sist när allt detta är slut tar en man järnkedjan som hänger över elden på vilken man sätter sina kokkittlar. Han sjunger då björnvisan och springer runt elden några gånger och springer sedan in i kåtan. När detta sker kastar en kvinna tuggad albark efter honom. Så görs sedan med alla som deltagit i jakten och därefter får männen komma till sina hustrur igen.³³

Jag har nu återgett vad som står i Rheens text. Jag har omarbetat texten till en modernare variant då originalet är svårt att förstå. Jag har självklart inte gjort avkall på något i texten, men det bör nämnas att de riter som förekommer i samband med jakten står tillsammans med det ovannämnda.

7.2 Fjellströms beskrivning

Precis som ovan handlar den del av Fjellströms text som jag nu ska referera till om de vidskepelser som förekommer efter det att björnen är död.

Så snart björnen är fälld för samerna sina skidor över honom tre gånger. Detta görs för att visa tacksamhet för att björnen inte skadade samerna. Man vill också med detta försäkra sig om att björnen inte ska komma dem så nära så den springer över deras skidor.³⁴ Man vrider sedan till en vidja med formen av en ring. Denna träs i under björnens underkäke och man lyfter björnens huvud tre gånger i den. Detta samtidigt som den same som lyfter sjunger om hur han blivit björnens överman.³⁵ Om björnen är fälld så långt ifrån lägerplatsen att den inte går att frakta

³³ Rheen (1897), sid 43 ff. (Se även Edsman 1994, sid 65-66).

³⁴ Fjellström (1755), sid 18.

³⁵ Fjellström (1755), sid 18.

hem samma dag täcks den över med granris och hämtas nästa dag. Björnen hämtas av vissa av jägarna medan de andra stannar hemma och iordningställer en speciell kåta som ska brukas vid omhändertagandet av björnen. När så de som hämtat björnen börjar närma sig lägerplatsen stämmer man upp till sång. Och de som då är kvar i lägret svarar.³⁶ När kvinnorna får höra att männen närmar sig med björnen klär de sig i sina vackraste kläder. När männen så kommer till lägerplatsen med björnen går man fram till kvinnornas kåta och slår tre gånger med en vidja ovanför ingången. Man säger sedan högt om det var en han- eller honbjörn som blivit dödad.³⁷ Männen går sedan runt kåtan och inträder på dess baksida efter att man lyft upp duken. Med sig har männen sina hundar som deltagit vid jakten. Kvinnorna som nu täckt över sina huvuden med tyg och en mässingsring genom vilken man tittar. Kvinnan spottar sedan den tuggade albarken över männen och hundarna.³⁸ Kvinnorna pryder därefter sina män med mässingsringar. Dessa sätts runt hals, arm och ben. När allt detta är gjort ställer man fram den förnämsta maten man har och äter sedan av den. Detta sker åtskiljda från varandra. Det här avslutar den andra dagen och alla lägger sig att vila i de kläder som man burit. Även detta sker åtskiljt. Männen för sig och kvinnorna för sig.³⁹ Om björnen förgående dag blivit hämtad med hjälp av en ren får ingen kvinna färdas med den renen mer det året.

Björnen som nu ligger utanför den för tillfället uppförda kåtan bepryds nu med mässingsringar. Därefter sprutas tuggad albark även över björnen. De verktyg som skall användas vid tillvaratagandet av björnen blir alla prydda med mässing. När björnen sen flås är det inte under tystnad utan under konstant sång. Denna sång utgörs av björnvisan som ej låter sig bra beskrivas här då samerna inte använder samma visa överallt.⁴⁰ När björnen sen är flådd skär man köttet från benen. Det sker utan att bräcka ett enda ben eller att man skär av en enda sena. Allt köttet kokas samtidigt om kitteln tillåter. Annars flår man bara så mycket av björnen som går ner i kitteln. Först av allt kokar man blodet som blir utöst så fort det finns en tillräckligt stor öppning.⁴¹ Huvudet flår man inte förens allt köttet är kokat. I huvudet sitter också inälvorna fast. När avpälningen av huvudet är klart kokas allt detta tillsammans.⁴² När köttet kokas är det viktigt att inget annat kommer i grytan, man får heller inte förhindra olyckor genom att späda med vatten eller släcka delar av elden. Allt björnköttet kokas samtidigt. Dock inte i samma kär!

³⁶ Fjellström, sid 19.

³⁷ Ibid, sid 19.

³⁸ Ibid, sid 20.

³⁹ Ibid, sid 20.

⁴⁰ Ibid, sid 20-21.

⁴¹ Ibid, sid 24.

⁴² Ibid, sid 24.

utan framdelen och bakdelen för sig. Detta sker för att framdelen ej får ätas av kvinnor.⁴³ Med framdelen avses så långt fram som kvinnan enligt myten nådde när hon bars ut ur idet av björnen.⁴⁴ Män och kvinnor äter sedan åtskiljda. Männerna äter där man har flått björnen medan kvinnorna äter i sin vardagskåta. När männen bär in köttet i kvinnornas kåta så ser kvinnorna på dem genom en mässingsring. Man sprutar även tuggad albark både på männen och på köttet.⁴⁵ Kvinnorna äter sedan björnköttet och efter det att måltiden är avslutad kommer männen in med den avskurna och kokade björnsvansen. Denna äter kvinnorna av och sedan bepryds den med allehanda mässingsföremål. Kvinnorna blir sen tackade av sina män med en kyss för att de varit så tillmötesgående vid björnens hedrande.⁴⁶ När nu allt detta är gjort går männen till platsen där man kokade björnen för att vila och vänta på att få komma till sina hustrur. Detta kan inte ske utan att männen för gått igenom en reningsceremoni. Ceremonin går till så att männen som var med vid jakten först tvättar sig i björnaska. Sedan springer de runt det ställe där björnen blivit kokad för att sedan springa in och ut ur vardagskåtans ingångar. När sedan en man blir fångad av den hustru som sköt björnen frågar hon hur lång tid det ska ta tills nästa björn fälls. Han svara då att det kommer att ske till våren.⁴⁷

Eftersom benen blev så väl behandlade vid slakten ska nu björnen begravas. Detta sker i grop som är lika lång som björnen var. Gropen är grävd där man kokade björnen. Däri läggs sedan på en bädd av björkris alla benen varsamt ned. Man är noga att se till att allt kommer med. Långa trästockar klyvs och läggs på gropen för att inga djur ska komma åt benen.⁴⁸ Nu återstår endast skinnet. Det har legat på en speciell plats övertäckt med granris. Nu sätter man upp det på en påle som går längst efter skinnet och sedan kortare pinnar på tvären. Detta ställs sedan i snö eller mot ett träd. Därefter ska alla kvinnor kasta eller skjuta en pil mot det utan att se på det. Den som då träffar huden ses som den förnämsta och det är också hennes man som ska fälla nästa björn.⁴⁹

⁴³ Fjellström, sid 26.

⁴⁴ Ibid, sid 26. (se även not 26).

⁴⁵ Ibid, sid 27.

⁴⁶ Ibid, sid 27-28.

⁴⁷ Fjellström 1755, sid 28-29.

⁴⁸ Ibid, sid 30-31.

⁴⁹ Ibid, sid 32-33.

8 Samiska könsroller

I det dagliga livet fanns en klar uppdelning mellan manligt och kvinnligt. Männen jagade, fiskade, vaktade renhjorden och gjorde skidor och slädar. Även matlagningen låg på mannens livslott. Kvinnorna uppfostrade barnen, mjölkade, gjorde ost, kläder och skor. En av de få gånger dessa könsuppdelade sysslor bröts var när man flyttade renarna från ett bete till ett annat. Då kunde kvinnorna både fiska och laga mat.⁵⁰

Som vi kan se så var kvinnornas sysslor mer jämt utspridda över året. Männens uppgifter var mer högintensiva vissa perioder för att andra perioder vara väldigt lugna.⁵¹ Mannens roll gav honom stor rörlighet i form av jakt och fiske m.m. Kvinnans roll band henne däremot starkt till området runt boplatsen. När det gäller kåtan så var utrymmet inne i den också uppdelat efter kön. Det innersta av kåtan var förbjudet för kvinnor. Det var där som männen tog in nedlagt villebråd och annat. Ur en rent praktisk synvinkel var detta till för att kvinnorna inte skulle kunna röra vid jaktbytet. Den del av kåtan som låg närmast huvudingången var avsedd för kvinnorna. Platsen runt eldstaden var ämnad för båda könen. Som jag nämnt så fick kött och fiske endast tas in via männens ingång till kåtan. När det gällde mjölk och ost och annat som kvinnorna producerade fick detta endast tas in i kåtan via den ingång som var tillåten för kvinnor.⁵²

Även när det gällde det religiösa livet fanns det restriktioner som var könsrelaterade. Det fanns dock en viktig skillnad mellan könen. Det var att männens religiösa sfär var förbjuden för kvinnor både under helig och under profan tid. Kvinnans sfär var bara förbjuden för männen under den heliga tiden. Detta innebar att männen kunde röra sig och göra saker mer obehindrat än kvinnorna. Kvinnorna styrdes av sina tabun på ett helt annat sätt än vad männen gjorde.⁵³

Ofta gällde dessa tabun framförallt under religiösa ceremonier. Trots detta så fanns det ritualer där män och kvinnor interagerade. Detta kommer att synliggöras mer senare då jag beskriver den samiska björnceremonin. Denna är ett lysande exempel på hur restriktioner kunde hävas av vissa omständigheter. Det som redan nu är intressant är att de källförfattare som förekommer i min uppsats har alla sett eller hört talas om björnceremonier. I de fall där författarna sett

⁵⁰ The end of drum-time, sid 144.

⁵¹ Ibid, sid 145.

⁵² Ibid.

⁵³ Ibid sid 145-147.

ceremonin har ingen kunnat ta del av vad som händer i kvinnornas kåta. Vad kvinnorna gör blir därför lite osäkert då det är hörsägen.⁵⁴

⁵⁴ The end of drum-time, sid 147.

9 Kvinnans roll i björnceremonin

I mitt tidigare kapitel om könsroller kan uppdelningen mellan manligt och kvinnligt verka strikt. Att man lätt uppfattar det så beror i första hand på att det var så. Därför kan björnceremonin och kvinnans roll i den var något motsägande. Detta är jag inte den första som studerat ämnet att lyfta fram. Även Håkan Rydving nämner detta i sin bok ”The End of Drum-Time”.

Jag ska nu beskriva kvinnans roll i björnceremonin och det finns förstås en viss risk att detta ses som upprepning av det som redovisats när jag tidigare beskrev björnceremonin. Som vi redan vet så deltog inte kvinnorna i själva jakten på björnen. Kvinnornas deltagande i själva ceremonin startar när de hälsar sina män välkommen med att sjunga björnvisan.⁵⁵ Kvinnorna sprutade sedan al barkssaft på männen när dessa kom in genom ingången i kåtan. Detta gjordes för att visa männen respekt för att de vågat utmana ett så farligt djur som björnen.⁵⁶

Kvinnorna hade inte heller tillåtelse att vistas i den kåta där björnen kokades. När björnen var kokad så fick kvinnorna bara äta den bakre delen av björnen. Detta har med myten om björnen och hans hustru att göra. (Detta har jag beskrivit tidigare i kapitlet som handlar om björnen i samisk myt). Inte heller fick kvinnan på tre nätter komma och spendera natten med sin man.⁵⁷

Så långt handlar mycket om förbud. Det intressanta är när ritualerna för männen i stort sett är slut då det dyker upp en ritual där endast kvinnor deltar. Den rit går ut på att kvinnorna med förbundna ögon ska skjuta med pil och båge på björnskinnet som nu är uppsatt på en stubbe.⁵⁸ Plötsligt hävs här kvinnans förbud att rör mannens jaktvapen. Något som under profan tid är helt otänkbart. Syftet med hela ceremonin tros vara att den man vars hustru först träffar björnskinnet skall fälla nästa björn.⁵⁹ Detta är en mycket intressant vändning och säger en hel del om den ställningen som björnen och jakten på den hade i den samiska traditionen. Tydligt hade björnen så högt anseende att man kunde bryta det tabu som rörde jaktvapnen. Dessa vapen som samerna var så beroende av för att skaffa mat och skydda sina renar. Kanske kunde detta kringgås för att kvinnan och just björnen hade ett speciellt förhållande som grundar sig på myten om deras forntida partnerskap.

⁵⁵ Lappland, sid 264 (se även Rheen, sid 44 och Fjellström, sid 19).

⁵⁶ Ibid, sid 264-265. (se även Rheen, sid 44 och Fjellström, sid 20).

⁵⁷ Ibid, sid 266-267. (se även Rheen, sid 44-46 och Fjellström, sid 24-28).

⁵⁸ Ibid, sid 267-268. (se även Rheen, sid 45 och Fjellström, sid 32-34).

⁵⁹ Ibid, sid 267-268. (se även Rheen, sid 45 och Fjellström, sid 32-34).

10 Kan mytteori ge oss nya perspektiv på myterna som omgav björnen?

Jag ska i det här kapitlet analysera de myter som omger björnen. Detta ska göras med hjälp av de teorier som jag skrivit om tidigare. Om vi börjar med att analysera myten om björnens vinterdvala. I den myten ser vi tydligt hur samerna förknippar björnen med högt uppsatta gudomligheter. Enligt en traditionell religionshistorisk mytteori skulle myten vara det heliga ordet som följer den heliga handlingen. Den heliga handlingen bör i det här fallet vara björnens vinterdvala, med tanke på att det just är vinterdvalan som myten förklarar. Det kan lätt tyckas att den här myten bör klassificeras in i denna kategori. Som synes så passar den ovanstående definitionen bra på denna myt. Det blir då viktigt att problematisera innebörden och lyfta fram andra mytteorier som kan ge andra infallsvinklar och förklaringsmodeller. Om vi för in en psykologisk mytteori som den som Jung använder sig av skulle denna myt vara en arketypp som uppstått i samernas kollektivt undermedvetna. Det som förundrar mig med denna teori är att just denna arketypp skulle finnas hos alla samer och oavsett om det finns andra parametrar som bestämmer björnceremonins utseende skulle den aldrig kunnat se annorlunda ut. Detta borde i sin tur innebära att alla naturfolk som levt nära björnen skulle använda sig av björnceremonin för att helga björnen. Att bara beskriva det som en psykologisk process tycker jag har sina uppenbara brister. Det blir dock mer intressant om man lägger till ett litet komplement till Jungs teori och lyfter in människans beroende av björnen för sin överlevnad. Då framstår plötsligt en teori som bygger på att björnen genom sin betydelse för samerna skapar sin arketypp i människans psyke. Detta blir dock ingen psykologisk mytteori i ordets rätta bemärkelse.

För att ytterligare problematisera myten om björnens vinterdvala kan vi titta på en antropologisk mytteori. Bronislaw Malinowskis teori bygger på att myter ses som berättelser som uppfattas som heliga och uttrycks i riter, moral och social organisation. Det förhållningssättet ger oss en vid definition av mytbegreppet. Om vi tittar närmare på den myt som rör dvalan och det rituella beteendet frambringar så ger denna definition en intressant vinkel på källorna. Att uppfatta den som det enda rätta sättet att tolka myten utifrån är att gå lite långt, eftersom jag tidigare nämnt att både en religionshistorisk och en psykologisk tolkningsmodell skulle kunna användas. Den teori som Malinowski ställer upp står mer för sig själv och lyfter källmaterialet. Vi kan se saker som varit dolt för tidigare forskare. Den skulle dock kunna kompletteras med en psykologisk eller religionshistorisk teori för att finna en kombination mellan modellerna. Samerna kände precis som alla andra naturfolk att det

behövdes en förklaring till varför björnen försvann på hösten och kom tillbaka på våren. Den följde naturens rytm. Den var dessutom högt aktad kanske för att den var så förunderlig eller av helt andra anledningar. Det blir för den moderna människan omöjligt att egentligen förstå varför myten uppstår då den kontext där myten uppenbarade sig inte går att återskapa.

Om vi tittar på myten som är den som styr handlandet i själva björnceremonin kan man även här se hur vissa teorier ger oss en intressant ny vinkel på källmaterialet. Genom att forskare anser att det är denna rit som ligger till grund för björnceremonins ritualer kan vi direkt se att vissa teorier ligger nära tillhands. Vi kan tydligt se hur myten ligger till grund för t.ex. hur mässingsringar används. Vi kan också se hur moralen påverkas i form av sexuell avhållsamhet under ceremonin. Till sist kan vi se hur den sociala organisationen påverkas av denna myt. Kvinnan får här roller som normalt är strikt tabubelagda för henne. En av dessa roller hon antar är när hon lånar mannens jaktvapen för att skjuta på det uppspända björnskinnet. Detta för att sja om utgången och fastställa vem av männen som nästa gång ska falla björnen. Alltså kan vi se hur en funktionalistisk mytteori skulle ge oss en spännande vinkling på källmaterialet. Vi får tillstånd en förklaringsmodell som kan tillämpas för att förstå handlandet.

Kan det då tas för givet att eftersom Malinowskis teori ger oss tolkningar som tidigare varit fördolda så är den teorin den enda vettiga. Givetvis är detta väldigt svårt att göra. Det är dessutom lite ovetenskapligt att förhålla sig på det sättet. Den snäva religionshistoriska teorin om att myten är det heliga ordet som följer på den heliga handlingen kan också den tillämpas. Problemet blir just snävheten i den. För vad säger myten egentligen om man använder denna definition? Jo den beskriver att myten tillkommer efter riten och att dessa liknar varandra beror på just detta. Att ta ställning till om det är myten som gestaltas i riten eller tvärtom är ett ”vad kom först hönan eller ägget resonemang”. Genom att jag anser att vi känner till så väldigt lite om människans egentliga hjärnkapacitet och psyke har jag också lite svårt att godta en psykologisk mytteori. Jag tycker dock att om den införs som ett komplement och inte står som ensam förklaring kan den var mycket intressant. Jag har nu analyserat de två huvudmyter som anses ligga till grund för den samiska björnceremonin. Detta kapitel har visat myternas teoretiska grund och praktiska användbarhet.

11 Kan ritteorier ge nya perspektiv på björnceremonin som tidigare inte varit synliga i källorna?

För att kunna genomföra det här kapitlet har jag valt ut några riter ur björnceremonin. Jag har försökt att välja ut olika typer av riter för att kunna göra en analys som är mer nyanserad.

11.1 Riter

När männen kommer hem med björnen så nämner källorna hur som inträder i kåtan. Detta sker genom en dörr baktill på kåtan. Denna dörr sliter man enligt Rheen upp medan Fjellström menar att männen först slår med en vidja ovanför ingången och berättar vilket kön det var på den björn som fällts. Männen går sedan runt till baksidan på kåtan och lyfter upp kåtans duk och inträder den vägen. Den andra riten som jag ska försöka analysera är den där kvinnan på slutet av björnceremonin använder männens jaktvapen för att utse nästa björnskytt. Björnskinnet spänns upp och kvinnorna använder sig av männens pilbågar eller liknande. Kvinnorna ska sedan försöka få pilen att fastna i skinnet. Den kvinna som först lyckas med detta är den vars man ska fälla nästa björn. Jag ska nu analysera dessa rituella handlanden utifrån några av de teorier som jag nämnt i ett tidigare kapitel.

11.2 Analys

Om vi börjar med Durkheim som såg religionen som en odelbar helhet sammansatt av myter, dogmer, riter och ceremonier. Durkheim betonade vikten av att se de fenomen som var grundläggande för en specifik religion. Dessa fenomen fanns i två kategorier enligt Durkheim nämligen trosformer och riter. Trosformer betyder åsikter och riter betyder handlingssätt. Vart det första av de två ovannämnda handlanden hör hemma råder det inget tvivel om. Inträdandet i kåtan är av rituell karaktär. Det har sina rötter i uppdelningen av kåtan i ett manligt och ett kvinnligt rum. Att dra det så långt och tillämpa Durkheims teori om att just denna rit skulle vara ett grundläggande fundament för den samiska religionen är kanske att gå lite väl långt.

Durkheims tanke att se allt som en odelbar helhet är i detta fall mer intressant. Att indelningen mellan manligt och kvinnligt spelade en stor roll i religionen kan vi se på flera ställen. Även vid inträdandet i kåtan efter björnjakten. Dessa könsroller var fördelade efter de arbetsuppgifter som man hade. Just denna uppdelning av arbete är den som är vanligast bland naturfolk.

Männen skötte jakten och andra sysslor som krävde att man kunde vara ifrån bopplatsen.

Kvinnorna skötte sysslor i bopplatsens närhet. Om vi då ser riten som består av inträdandet i kåtan kan vi se att dessa könsroller var viktiga även när det gäller religionen. Vad jag vill peka

på är att om ser allt som en odelbar helhet så kan vi tydligt se hur sociala aspekter av samernas liv även påverkade det religiösa livet. Detta synsätt ger oss en inblick i varför samerna företog sig den specifika riten.

Om vi ska analysera den andra riten som tar upp kvinnans roll i skjutandet på björnskinnet kan vi se en viktig skillnad mellan de två riterna. Där den första inte sågs som religionsgrundläggande kan den senare ses som viktigare i detta perspektiv. Vi ser tydligt hur man vid denna rit bryter tabun som annars är mycket strikta. Detta troligen för att björnen och kvinnan har ett speciellt förhållande till varandra. Detta förhållande grundar sig på den myt som jag tidigare nämnt. När vi då kan se hur kopplingen mellan myten och riten är gjord kan vi också dra slutsatsen att detta handlande har djupare religiösa rötter än inträdanderiten. Det är också så att Durkheims grundtanke att se allt som en odelbar helhet ska tillämpas här. Vi kan se hur könsrollerna påverkar även i detta fall. Den sociala strukturen tycks ha varit viktig för utformandet av religiösa myter och riter.

Om vi nu byter perspektiv och tittar på en annan framstående ritteoretiker nämligen William Robertson Smith. Även här kan vi se en teori som ger riten en religionsgrundande betydelse. Förklaringen är dock annorlunda jämfört med Durkheims. Robertson Smiths studier av antika folk visar enligt honom hur det rituella handlandet var viktigare än själva betydelsen av det. Därför kunde också riten förklaras olika av olika folk.

Att riten om inträdandet i kåtan skulle ha en religionsgrundande form har jag redan reserverat mig emot. Att däremot avvisa att själva handlandet var viktigare än betydelsen av det är inte lika lätt. Som det ser ut så är björnceremonin djupt rotad i den samiska religionen. Det är då självklart att riterna som ingår och omger den är viktiga. Det kan vara så att riten genomförs av ren rutin och att betydelsen med tiden sjunkit undan. Att säga om så är fallet utifrån källorna är svårt. Om vi ser till den andra riten som jag nämnt tidigare kommer vi genast till ett annat resonemang. Här kan vi se en helt annan betydelse av handlandet. Det är just handlandet som hjälper till att bestämma och utgör några parametrar för nästa jakt. Anledningen till att handlandet här uppfattas som viktigt kan bero på björnens ställning inom den samiska religionen. Även på ett invariant mönster som inte kan brytas för att det skulle innebära otur. Här står vi alltså inför en liten paradox. Vi kan se att handlandet är mycket viktigt i det här fallet. Vi kan också se hur betydelsen mycket väl kan vara det som var viktigast. Kvinnan och björnens förhållande är djupt rotat i religionen.

Vi går vidare för att se om vi kan finna fler teoretiska modeller att analysera riterna utifrån. Alfred R Radcliff Brown skapade ett funktionalistiskt sätt att tillämpa Durkheims teorier på. Huvudtesen var att fokusera på den sociala strukturen som skapare av religion. Om vi ser till det rituella handlandet som utgörs av inträdandet i kåtan efter björnjakten blir detta intressant om man lägger Radcliff Browns tolkningsmönster på det. Att det skulle vara en social konstruktion att männen träder in genom en bakre dörr till kåtan är inte osannolikt. Kvinnorna har som jag tidigare skrivit en speciellt avsedd plats i kåtan precis som männen. Denna uppdelning följde de könsroller som styrde det vardagliga livet. I den bakre delen av kåtan som var männens del fanns jaktvapen och husgeråd m.m. Dessa två saker var något som tillsammans med annat ingick i männens sfär i livet som bestod av jakt och matlagning m.m. Alltså är det enligt mig så att denna rit styrker Radcliff Browns tes. För att kunna ge teorin större giltighet måste vi pröva den på den andra riten också.

Ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv är riten där kvinnan skjuter på björnskinnet mycket intressant. Här bryts plötsligt de annars så hårt hållna könsrollerna och kvinnan får ett visst inträde i männens sfär. Att detta sker kan tolkas som ett så tydligt brott mot den sociala ordningen att en socialkonstruktivistisk teori skulle vara omöjlig att använda. De religiösa anknytningarna är i detta fall också tydligare än i det första fallet vilket i sin tur också stärker misstron. Jag skulle ändå vilja att vi tänkte ett steg längre. Om nu könsrollerna var viktiga för samernas samhälle skulle också brytandet av dessa roller kunna vara ett icke religiöst spel som har rent praktisk och skrockfull betydelse. Kopplingen mellan kvinnan och björnen är så stark inom samisk religion jag tror att riten ägde större betydelse än den rent sociala. Vi kan här se hur en teori som stämmer bra på en rit stämmer betydligt sämre med en annan. Kanske är teorin för vid för att ge ett tillfredställande svar.

Bronislaw Malinowski menade att religionen grundar sig på individens upplevelser. Han medgav dock att vissa riter hade en social funktion och den bestod i att riterna lättade människans ångest. Religiösa riter var de riter som inte hade denna sociala funktion utan var till för att skapa en kommunikation mellan människa och gud.

Egentligen kan vi säga att ingen av de riter som analyseras här skulle ses som religiösa av Malinowski. Inträdandet i kåtan kan enligt denna teori bara förklaras med att man inte fick bryta tabun. Att kvinnan sedan fick bryta vissa tabun vid speciella tillfällen kan förklaras att man var så mån om att hålla sig på god fot med björnen. Att brytandet av tabun fick ske när det

gällde människan överlevnad och rätt till naturens resurser. Kanske skulle hela björnceremonin kunna ses som ångestdämpande om man ser till denna teori. Det finns vissa invändningar mot detta resonemang. Björnen som sågs som en guds hund hade en väldigt speciell ställning hos samerna. Därför bör man även kunna tolka dessa riter som omger den. Som en kommunikation med gudarna och ett sätt för samerna att respektera ett så högt stående djur. Björnen kan ses som länken mellan människa och gud. Roy Rappaport lanserade ett nytt sätt att se på riter. Han visade med hjälp av sina studier på Nya Guinea att folket där använde riter för att hålla balansen mellan människan och de naturresurser som stod henne till buds. Studien gällde riterna runt grisen som var väldigt viktig för befolkningen både ekonomiskt och dietmässigt. Det rituella handlandet ger människorna en tro på att det är mer än fysiska resurser som står på spel. Auktoriteten är rotad i det heliga men även i traditionen. Egentligen ger det oss inte så mycket att analysera de två riterna ur detta perspektiv. Men ser man till hela björnceremonin så kan vi se att Rappaports teori för in ett nytt intressant perspektiv. Björnen har en hög ställning inom den samiska religionen. Björnen är också ett av de få djur som har förmågan att påverka samernas levnadsstandard, då den tar renkalvar och jaktbyten. Därför finns det en öppning för Rappaports teori. Genom att skapa många ritualer som omger björnen och jakten på den skapar man precis som på Nya Guinea en bild av att det är mer än de fysiska resurserna som står på spel. Helt fullt ut går det dock inte att driva igenom denna teori då samerna om de inte ville ha björnen kvar skulle ha utrotat den tidigt. I alla fall så snart man fick de vapen resurser som krävdes för detta. Det ska dock sägas att man inte helt kan avfärda Rappaports teori.

11.3 Avslutning

Jag har valt ut två riter som ingår i helheten som kallas björnceremonin. Som ni sett så ingår det en hel del ritualer i den ceremonin. Att jag bara valt att analysera två kan tyckas knapphändigt. Men att ställa upp och analysera alla riter skulle ge en väldigt rörig bild av både teorierna och ritualerna.

När det gäller att avvisa och godkänna teorier är det också en svår balansgång. En teori kan stämma bra överens med en rit medan den inte passar alls med de andra. Det är också därför jag valt ut två riter för att synliggöra detta problem.

Om man ändå ska försöka sig på en slutsats, är mitt resonemang angående björnceremonin det att björnens starka ställning i både naturen, myterna, riterna och allmänt inom samisk religion har genom ett samspel mellan myt praxis och rituell vana vuxit till en rad riter som

sammanlänkas i en ceremoni. Man skulle kunna säga att jag ser en tendens att riten kommit till för att hedra en högt stående varelse som uppfattas som gudomlig. Detta har under tiden utvecklats enligt sociala mönster för att mynna ut i en komplex rad riter som alla har sin teoretiska och praktiska funktion.

Rappaports teori tycker jag ger en intressant och spännande vinkel på djurceremonialism i allmänhet och björnen är inget undantag. Att helt bortse från den religiösa aspekten av björnens betydelse för samerna tycker jag ändå inte är riktigt rätt väg. Någonstans måste det finnas en symbios där förhållandet mellan myt, rit och helighet kan analyseras ur en nyanserad synvinkel.

Som ni nu har sett så har jag passat in riterna i flera teorier vilket kan leda till förvirring. Anledningen till detta är att jag försöker nyansera betydelsen av dessa riter. Jag måste dock säga, vilket jag också påpekat förr, att funktionalismens teorier är för mig de som ter sig vettigast.

Självklart har det varit svår att göra generaliseringar av teorierna och det borde rent hypotetiskt inte göras. Nu är det dock så att en generalisering är nödvändig för att över huvud taget få ut någonting av källmaterialet.

12 Sammanfattning

Jag har nu arbetat med detta ämne ett drygt år utan längre uppehåll och jag börjar nu förstå hur fascinerande det kan vara att bedriva forskning. De frågor jag ställde till materialet var:

- Hur såg samerna på björnen och vilka myter omgav den?
- Hur gick jakten och själva björnceremonin till?
- Hur kan man teoretiskt förklara varför samerna företog sig vissa riter?
- Hur ser förhållandet ut mellan myten kring björnen och riten kring den samma?
- Vilken roll spelade kvinna i ceremonin och hur kan den förklaras?
- Kan myt- och ritteorier hjälpa oss att se nya saker som tidigare forskare inte sett i björnceremonin?

Jag ska nu ge en kort översikt vad den här uppsatsen handlat om. Allt börjar som vanligt med kapitel som handlar om metod, avgränsning och inledning. Efter detta följer stycket som behandlar den teoretiska bakgrund som mina analyser bygger på. Jag har valt att först ge en källhistorisk översikt som följs av en forskningsöversikt detta ska ge läsaren en uppfattning om vad som varit tidigare forskares fokus. Jag börjar sen med att beskriva vilka myter som omgav björnen för att läsaren ska få en uppfattning om björnens ställning. Jakten på björnen är det som jag skriver om sedan. Denna jakt som kunde se lite olika ut men som styrdes av de myter som omgav björnen. Efter jakten följer sedan naturligt de beskrivningar av björnceremonin som finns i källmaterialet. Jag ger också kvinnans roll i ceremonin en egen rubrik för att visa på de könsmonster som bröts under vissa delar av ceremonin.

Jag kommer sedan till den analytiska delen av uppsatsen. Där försöker jag sammanföra de teoretiska resonemang som fanns i början av uppsatsen med de praktiska skildringar som finns i källorna. Här finns också mina slutsatser.

13 Litteratur

- Bell, Catherine (1997). *Ritual Perspectives and Dimensions*. New York: Oxford University Press.
- Edsman, Carl Martin (1994). *Jägaren och makterna, Samiska och finska björnceremonier*. Uppsala: Almqvist & Wiksell Tryckeri.
- Mebius, Hans (2003). *BISSIE, Studier i samisk religionshistoria*. Östersund: Berndtssons Tryckeri AB.
- Mebius, Hans (1968). *Värrö, studier i samernas förkristna offerriter*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Rydving, Håkan (1993). *THE END OF DRUM-TIME*. Stockholm: Gotab (3:e upplagan 2004).
- Rydving, Håkan (1993). *Samisk Religionshistorisk Bibliografi*. Uppsala: Reprocentralen HSC.
- Stausberg, Michael; Sundqvist, Olof & Svalastog, Anna Lydia (red). (2002). *Riter och ritteorier Religionshistoriska diskussioner och teoretiska ansatser*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Sundqvist, Olof & Svalastog, Anna Lydia (red).(1997). *Myter och Mytteorier-Religionshistoriska diskussioner och teoretiska ansatser*. Uppsala: Reprocentralen HSC.
- Svanberg, Ingvar & Tunön, Håkan (red) (2000). *Samisk etnobiologi, Människor, djur och växter i norr*. Nora: Bokförlaget Nya Doxa.
- Svonni, Lars (RED) (1974). *Samerna ett folk i fyra länder*. Stockholm: Prisma.
- Bäckman, Louise & Hultkrantz, Åke (red) (1985). *Saami Pre-Christian Religion, Studies on the oldest traces of religion among the Saamis*. Uppsala: Almqvist & Wiksell International.

14 Första och andrahandskällor

Rheen, Samuele (1897). *En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, samt i många stycken grofwe wildfarellsser*. Uppsala: Tryckt hos Harald Wretman.

Fjellström, Pehr (1981). *Kort berättelse om lapparnas björna-fänge, samt der wid brukade widskeppelser*. Umeå: Två förläggare bokförlag.

Schefferus, Johannes (svensk översättning Henrik Sundin 1956). *Lappland*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.